

Iryna Skakalska

THE SOCIAL STATUS, PRIORITIES AND CIVILIZATION POTENTIAL OF THE WESTERN VOLYN UKRAINIAN ELITE (IN 1921–1939)

The article analyzes the social situation and key priorities of the Western Volyn Ukrainians' top stratum. It is underlined that in 1921–1939 the number of Ukrainian leadership was increased, which took shape in a separate organizational social group, but there was no clear distinction between the political or cultural and educational elites etc. It is determined that it was the Ukrainian elite defended the civil rights of its countrymen. Using the integrative approach the author shows the role of the national elite in Volyn's civilization progress.

Key words: social status, elite, the Western Volyn, civilization progress, assimilation.

УДК 94 (477.83/.86)»1919/1939»

Володимир Лукашів

ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ «ТОВАРИСТВА ІМ. М. КАЧКОВСЬКОГО» У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті досліджується видавнича справа культурно-просвітньої інституції – «Товариства ім. М. Качковського» у Східній Галичині впродовж окресленого періоду. Розвиток видавничої діяльності організації відбувався у складних умовах національно-культурного життя галицьких українців. Товариство належало до москвофільського скерування, мало на меті поширення освіти і знань серед широкого загалу. Доведено вплив видавничої справи інституції на культурно-просвітній розвиток Східної Галичини.

Ключові слова: Східна Галичина, «Товариство ім. М. Качковського», москвофільство, видавнича діяльність, міжвоєнний період.

Досліджувана тема є актуальною, оскільки дає змогу проаналізувати видавничу справу москвофілів у Східній Галичині крізь призму видавничої діяльності «Товариства ім. М. Качковського». У публікації відображено питання розвитку видавничої справи у Східній Галичині в міжвоєнний період та цілеспрямовані спроби інституції поширювати серед широкого загалу москвофільську ідеологію.

Культурно-просвітницьке «Товариство ім. М. Качковського», ліквідоване австрійською владою під час Першої світової війни, з утвердженням польської адміністрації у Східній Галичині в 1919 р., відновило свою культурно-просвітницьку діяльність.

Мета статті – на основі комплексного й об'єктивного аналізу дослідити видавничу діяльність «Товариства ім. М. Качковського».

Аналіз вивчення проблеми показав, що для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання: проаналізувати передумови зародження та початки видавничої діяльності «Товариства ім. М. Качковського» у Східній Галичині; дослідити структурні складові інституалізації організації видавничої справи товариства і охарактеризувати основні етапи його діяльності у Східній Галичині в міжвоєнний період; простежити загальні тенденції й особливості розвитку сфери видавничої діяльності «Товариства ім. М. Качковського» та його вплив на культурне життя Східної Галичини.

Зрозуміло, що обмежений обсяг цієї статті не вичерпує усієї видавничої діяльності «Товариства ім. М. Качковського» в міжвоєнний період. Однак її автор вважав за необхідне зосередити основну увагу саме на зазначеній проблематиці.

За період вивчення історії видавничої справи товариства у Східній Галичині в міжвоєнний період опубліковано незначну кількість праць, в основному науково-популярних, що тим чи іншим чином дотичні до різних аспектів досліджуваної проблеми. Однак ця література не є систематично структурованою й цілісною, комплексно не розкриває проблему в цілому.

Певні аспекти досліджуваної проблеми проаналізовано науковцями. Зокрема, А. Камінський [1] спробував порівняти видавничу діяльність москвофільських та народовських організацій упродовж 1920-х рр.

Москвофільську течію у суспільно-політичному житті Східної Галичини в цілому і, зокрема, окремі аспекти видавничої справи «Товариства ім. М. Качковського» досліджував В. Ваврик [2, с. 7–16].

К. Федевич [3] висвітлюючи історію польсько-українських відносин у Східній Галичині в 20–30-х рр. ХХ ст., аналізував вплив московфільських видань, зокрема «Товариства ім. М. Качковського», на культурне життя Східної Галичини.

Безпосередньою джерельною базою роботи є сукупність документів і матеріалів державних архівів України. Основна маса архівних матеріалів про видавничу діяльність «Товариства ім. М. Качковського» у Східній Галичині знаходиться у фондах Центрального державного історичного архіву України в м. Львові – фонд 182 «Товариство ім. М. Качковського» [4–5].

Незначна кількість архівних матеріалів зберігається у Державному архіві Тернопільської області. Це в основному заяви та звернення окремих громадян щодо оптимізації діяльності товариства, а також звіти філій і читалень про розвиток видавничої справи – фонд 231 «Тернопільське повітове староство» [6].

Значну цінність представляють матеріали наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка, бібліотеки Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у м. Львові, Тернопільської обласної наукової універсальної бібліотеки та інших.

Певна частина інформації, що стосується досліджуваної проблеми, подана в таких українських та російських періодичних виданнях, як: «Наука» [7], «Громадський голос» [8], «Нова зоря» [9], «Свобода» [10], «Діло» [11], «Русский голос» [12], «Воля народа» [13], «Вісник Львівського університету» [14].

Наукова новизна статті полягає у тому, що у публікації вперше зроблено окрему спробу дослідження видавничої діяльності «Товариства ім. М. Качковського».

З відновленням польської влади у Східній Галичині склалися дуже несприятливі умови для розвитку українського видавництва: редакції часописів закривали на невизначений час, друкарське обладнання знищувалося, а місцеві редактори й журналісти потрапляли до в'язниць. За поданнями працівників «самостійного пресового відділу», що функціонував при Львівській прокуратурі, польською владою у цей час заборонено більшість українських видавництв [1, с. 8].

Бажаючи мати протипагу в боротьбі проти народоства, польська адміністрація створювала штучні перешкоди для роботи українофільських видань. При цьому заохочувалося відновлення видавничої діяльності московфілів, зокрема «Товариства ім. М. Качковського».

Фінансова допомога російської еміграції в Польщі та США [2, с. 10], а також членські внески підтримували у 20–30-х рр. ХХ ст. видавничу діяльність товариства. Видавничу діяльність інституції у цей час зосередилася головним чином у м. Львові, де за сприяння польських урядовців, до рук московфілів потрапила друкарня Ставропігійського інституту [1, с. 13].

Видавничу діяльність «Товариства ім. М. Качковського» була доволі інтенсивною, що впливало з статутних зобов'язань інституції. Упродовж 1919–1922 рр. вийшло друком 12 нових видань, що свідчить про значну інтенсивність видавничої діяльності товариства [4, арк. 26].

На особливу увагу заслуговує повість І. Наумовича «Сироти», що вийшла накладом восени 1922 р. Твір був надрукований «язичієм». Його автор так характеризував мовні особливості книги: «твір написаний етимологічним правописом з окремими позначками над деякими буквами, тобто з використанням малорусского говору» [2, с. 11]. Для тих читачів, які «... були знайомі лише з «общеруським літературним правописом» або вивчали в школі лише фонетичний правопис, на другій сторінці книги пропонувалася спеціальна таблиця вимови окремих букв» [14, с. 346]. Особливістю цієї книги було і те, що на останніх її сторінках розміщено список усіх видань «Товариства ім. М. Качковського», починаючи з 1874 р. Усього налічувалося 646 видань різних років [1, с. 16]. В окремий розділ були поміщені ті видання інституції, які виходили друком «на галицьким діалекті» [3, с. 217].

Центральний відділ товариства регулярно публікував списки своїх видань на сторінках «Временника Ставропігійського Інституту». Щоквартально виходили «Народна бібліотека», «Ілюстрований народний календар». Прагнучи поширювати свої погляди перед щораз більшою аудиторією, правління інституції починаючи з 1924 р. приступило до відновлення друку довоєнного «Ілюстрованого щомісячника для народу» [5, арк. 33].

Редактори видавничої комісії «Товариства ім. М. Качковського» (ними почергово були М. Глушкевич, М. Цебринський, Я. Вербицький, М. Крижановський та інші) упродовж першої половини 20-х рр. ХХ ст. сформуливали зміст реорганізації часопису «Наука». Його видавали у кількох форматах: інформаційному (громадсько-політичні проблеми і культурно-просвітні новини), публіцистичному (історичні, літературознавчі статті), художньому (твори відомих українських поетів та письменників, зокрема Т. Шевченка, І. Франка, І. Наумовича, С. Руданського, С. Єсеніна, Б. Дідицького) [7, с. 8]. За винятком низки публікацій, газета ненав'язливо наголошувала на домінуванні російської культури, пропагувала серед широкого загалу твори як української, так і російської літератури. «Наука» виходила загальним тиражем у 1200 примірників і розповсюджувалася у Східній Галичині переважно безкоштовно, оскільки не здобула широкої

популярності серед читачів. Наприклад, у 1926 р. із 65 читалень «Товариства ім. М. Качковського», які функціонували в краї, лише 28 оформили повну передплату на це видання [6, арк. 29].

Редакційна комісія товариства, враховуючи особливості широкого загалу Східної Галичини, у своїх виданнях використовувала як російську, так і українську мови (останню в етимологічному правописі до 1935 р.). Значна частина видань інституції друкувалися російською мовою. У той же час на «язичії» виходили популярні книжки і періодичні видання. Показовим у цьому аспекті є твори знаного москвофіла, члена «Товариства ім. М. Качковського» – В. Ваврика. Останній на сторінках видань інституції друкував вірші, як російською мовою, так і на «діалекті рідного с. Яснище» [14, с. 347].

З початку 1924 р., видавнича комісія «Товариства ім. М. Качковського» прагнула «поширити серед широкого загалу Східної Галичини відомості про репресії австрійського уряду щодо галицьких москвофілів у роки Першої світової війни», взялася за публікацію спеціальних збірників під назвою «Талергофський альманах». Після виходу двох перших його частин (у 1924 і 1925 рр.), восени 1928 р. у м. Львові відбувся «грандіозний Талергофський з'їзд – всенародна поминальна маніфестація Галицької Русі, присвячена пам'яті жертв австрійського воєнного та довоєнного терору» [4, арк. 61]. У з'їзді взяли участь декілька тисяч осіб з усіх куточків Східної Галичини, «як з боку інтелігенції, так і селянства» [12, с. 5].

На з'їзді був обраний спеціальний Талергофський комітет, куди увійшли лідери «Товариства ім. М. Качковського». Спільними зусиллями комітету підготовлено третій і четвертий випуски «Талергофського альманаху» (1930 і 1932 рр.). Виошувалися плани друку п'ятого випуску, але задумане втілити у життя не вдалося [3, с. 188].

З 1927 р. за сприяння Центрального відділу інституції у м. Львові відновлено роботу так званої «рухомої бібліотеки». З її полиць комплекти книжок розсилалися в усі читальні «Товариства ім. М. Качковського» та інших москвофільських організацій Східної Галичини. Читачі мали право користуватися книгами один місяць, а пізніше книги передавалися іншій читальні і так далі. За користування книгами читальня сплачувала певну суму, в залежності від її фінансових можливостей, для поповнення книжкового фонду бібліотеки товариства [11, с. 6].

У 1929 р. інституція видала книгу В. Ваврика «Народна словесність і селяни-поети». У ній автор наводив дані про фольклористику, а також висвітлював життя і творчість поетів та письменників як Росії, так і України: Т. Шевченка, М. Некрасова, А. Кольцова, І. Нікітіна, С. Єсеніна, І. Федорова-Федорички, І. Тернопільського та інших. На останній сторінці книги містилися рекомендації для поетів-початківців [8, с. 4].

Наприкінці 1920-х рр. «Товариство ім. М. Качковського» продовжувало видавати «Науку», як свій офіційний друкований орган. Інституція видала два томи творів І. Наумовича, а також нею надруковано так звану «Золоту книгу для дітей» та «Календарі» [4, арк. 38–39].

Відновлено видання «книжечок для народу», кожен номер яких був присвячений окремій, переважно сільськогосподарській, серії. Загалом видано 12 таких серійних видань, з них: «11 – оригінальних і 1 – з перекладом». Об'єм друку «Календаря» збільшено до 13 друкованих аркушів [2, с. 9].

Упродовж 1929–1930 рр. відновлено діяльність центральної бібліотеки «Товариство ім. М. Качковського» в м. Львові. Остання не користувалася значною популярністю серед широкого загалу, оскільки не була наповнена достатньою кількістю різноманітної літератури. Окрім того, розширено роботу «книжкового складу», який являвся посередником при закупівлі книг [3, с. 252].

Матеріальне становище товариства продовжувало залишатися доволі складним. У 1930 р. загальна сума заборгованості членів товариства перед Центральним відділом за користування книгами складала 21 тис. злотих (далі – зл.) [5, арк. 57]. Намагаючись якось поправити матеріальне становище інституції, її правління делегувало М. Цебринського у США з метою повернення боргів галицьких емігрантів за користування виданнями «Товариства ім. М. Качковського». На той час сума боргу становила 2260 доларів США (далі – дол.). Делегат організації зібрав лише 530 дол. [5, арк. 63].

Постійно зростаючий борг перед друкарнею Ставропігійського інституту, де друкувалося більшість видань товариства, змусило його правління регулярно брати позики в банках Східної Галичини. Упродовж 1921–1931 рр. взято кредитів на суму 4000 зл. [4, арк. 65].

У листопаді 1931 р. директором видавничої комісії інституції обрано Я. Вербицького, а членами керівної ради стали: С. Білінкевич, К. Ганасевич, Б. Лелявський, А. Копистянський, Л. Старицький, Є. Трешневський, О. Шкирпан, В. Темех, Е. Яновицька, П. Красицький, Є. Дуркот. В Контрольну комісію увійшли: М. Заяць, Е. Пернарівський, М. Третьяк [11, с. 7]. Річний членський внесок і доплата за користування виданнями товариства становили: в Польщі – 2 зл. членського внеску та 6 зл. доплата за видання; в Чехословаччині – відповідно 10 і 25 крон (далі – кр.); в США – 1,5 дол. членського внеску, видання надавалися без доплати. Нові члени інституції окрім членського внеску,

зобов'язані були платити ще і за так зване «вписове». Його розміри не були сталими: 1 зл. в Польщі, 5 кр. в Чехословаччині, 0,5 дол. [4, арк. 66].

Розвиток видавничої справи «Товариства ім. М. Качковського» був перерваний світовою економічною кризою, яка суттєво вплинула на діяльність інституції. У час економічної кризи, загальні збори товариства, які відбувалися відповідно 26 грудня 1930 р., 2 листопада 1931 р., 1 листопада 1932 р., констатували про щораз більше погіршення видавничої справи інституції [3, с. 187].

Через постійні проблеми із сплатою членських внесків та оплатою за отримані видання, Центральний відділ інституції видав так звану «Відозву до своїх читалень». На її положеннях мали формуватися нові принципи оплати видань «Товариства ім. М. Качковського». У відповідності до прийнятої «Відозви»: «Канцелярія припиняє здійснювати поштові перекази без попередньої оплати (післяоплата можлива за спеціальною домовленістю)... Канцелярія просить при замовленні літератури або при вступі у члени товариства надавати точну адресу, а при її зміні – повідомити нову... У випадку неотримання видань, кожний член «Товариства ім. М. Качковського» повинен звернутися до канцелярії із «реклямацією», що конкретного видання він не отримав... При добровільному виході з інституції або при відмові отримувати деякі видання, необхідно сплатити всі борги... Членські внески і передоплату слід вносити на початку року» [8, с. 5].

Такі дії Центрального відділу товариства дозволили дещо покращити матеріальне становище інституції та продовжувати видавничу діяльність в Східній Галичині. У березні 1931 р. інституція видала першу частину ілюстрованої «Історії Русі». Книга охоплювала події розвитку державності та феодальних відносин у Київській Русі – від заснування м. Києва (V ст.) до смерті Юрія II Болеслава Тройденевича (1340 р.). У ній було 47 ілюстрацій «епохи русских князів» та 2 карти давньослов'янської держави [11, с. 11]. Усього планувалося видати 3–4 частини «Історії Русі». Відповідальним за випуски призначено колишнього голову «Товариства ім. М. Качковського» А. Копистянського [11, с. 5].

У травні 1932 р. вийшла друком друга частина «Історії Русі». Вона охоплювала хронологію подій від середини XIV ст. (входження Галичини до складу Польського королівства) до початку національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького (1648 р.). Обсяг книги становив 352 сторінки. Також у ній були 3 географічні карти та 83 ілюстрації [5, арк. 58].

З 1935 р. видавнича комісія інституції почала видавати при часописі «Наука» безкоштовний щоквартальний додаток «Листок». Він регулярно виходив до кінця 1938 р. Останній, на відміну від «Науки», вирізнявся гострим несприйняттям усього українського в Східній Галичині, що й визначало його змістові пріоритети та полемічні уподобання серед широкого загалу [4, арк. 86].

Правління «Товариства ім. М. Качковського» усякими способами намагалося покращити матеріальне становище інституції з метою подальшого розвитку її видавничої діяльності. Членам товариства надано 15 % знижку при сплаті боргів за видання організації 1930–1933 рр. Водночас, «ті борги за книжки й календарі «Товариства ім. М. Качковського», які були отримані членами інституції з комерційною метою не підлягали частковому списанню» [5, арк. 63]. Заборгованість членів організації за передплачені видання 1933–1935 рр. списувалася на 20 % від початкової суми. Водночас за видання 1935–1937 рр. необхідно було платити повністю – по 6 зл. [4, арк. 49]. Окрім того, правлінням товариства у 1938 р. проведено своєрідну «акцію», яка полягала в тому, що ті члени інституції які зуміли розплатитися з боргами до 30 червня 1938 р., отримували назад 75 % коштів від загальної суми боргу на передплачені видання. Водночас, ті члени «Товариства ім. М. Качковського», які ліквідували свої борги за видання до кінця вересня або грудня того ж року, отримували відповідно – 50 % і 25 % пільги [5, арк. 64].

У останні передвоєнні роки видавнича діяльність інституції поступово занепадає. Основною причиною цього була загальна криза москвофільської течії в Східній Галичині. З метою хоча б частково покращити ситуацію, молодше покоління членів інституції на генеральних зборах членів «Товариства ім. М. Качковського» у 1938 р. пропонувало реорганізувати роботу інституції шляхом проведення радикальних перетворень у його структурі та принципах видавничої справи. Неодноразово висувалися пропозиції друкувати книги виключно українською мовою. Однак, через спротив лідерів інституції, думки членів товариства розділилися і не досягнуто жодного компромісного рішення [3, с. 161]. У вересні 1939 р. з приходом радянської армії в Східну Галичину інституцію ліквідовано.

Отже, видавнича діяльність «Товариства ім. М. Качковського» справила значний вплив на культурне життя Східної Галичини в міжвоєнний період. Через видання науково-популярних книг, організації публічних лекцій, москвофільські діячі пропагували свої погляди серед широкого загалу. Більшість видань інституції надруковано «язичієм» і російською літературною мовою, а тому не сприяло зростанню її популярності в Східній Галичині.

Список використаних джерел

1. Камінській А. Народники и общеруси / А. Камінській. – Львів: Слово, 1930. – 31 с. 2. Ваврик В. Справка о русском движении в Галичине с библиографией за 1929 годъ / В. Ваврик. – Львовъ: Тип. Ставропиг. Ин-та, 1930. – С. 7–16. 3. Федевич К. Галицькі українці у Польщі 1920–1939 рр. (Інтеграція галицьких українців до Польської держави у 1920–1930-ті рр.) / К. Федевич. – К.: Основа, 2009. – 280 с. 4. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІАЛ України), ф. 182, оп. 1, спр. 263, 92 арк. 5. ЦДІАЛ України, ф. 182, оп. 1, спр. 312, 104 арк. 6. Держархів Тернопільської обл., ф. 231, оп. 1, спр. 62, 57 арк. 7. Проектъ устава Общества «Наука» // Наука. – серпень 1927. – С. 7–8. 8. Бережанський В. Нові розбивацькі спроби москвофілів / В. Бережанський // Громадський голос. – 26 травня 1934. – С. 3–7. 9. Лемківський Б. Причини лемківської схизми / Б. Лемківський // Нова зоря. – 1 березня 1934. – С. 2–6. 10. З московського табору // Свобода. – 30 грудня 1933. – С. 3–7. 11. Андрусяк М. Галицьке москвофільство / М. Андрусяк // Діло. – 3 серпня 1933. – С. 4–9. 12. Каренин В. Талергофская жертва / В. Каренин // Русский голос. – 18 мая 1934. – С. 4–8. 13. Наше становище в національнім питаню // Воля народа. – 18 липня 1926. – С. 2–5. 14. Васюта І. Перегрупування в західноукраїнському національному русі в перші роки по анексії Східної Галичини (1923–1926) / І. Васюта // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 341–354.

Владимир Лукашив

**ИЗДАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ «ОБЩЕСТВА ИМ. М. КАЧКОВСКОГО»
В МЕЖВОЕННЫЙ ПЕРИОД**

В статье исследуется издательское дело культурно-просветительного учреждения – «Общества им. М. Качковского» в Восточной Галичине в течение очерченного периода. Развитие издательской деятельности организации происходило в сложных условиях национально-культурной жизни галицких украинцев. Общество принадлежало к москвофильскому направлению, имело целью распространения образования и знаний среди широкой общественности. Доказано влияние издательского дела учреждения на культурно-просветительное развитие Восточной Галиции.

Ключевые слова: Восточная Галичина, «Общество им. М. Качковского», москвофильство, издательская деятельность, межвоенный период.

Volodymyr Lukashiv

**PUBLISHING ACTIVITY «ASSOCIATION NAMED AFTER M. KACHKOVSKY»
IN THE INTERWAR PERIOD**

The article deals with publishing cultural and educational institutions – «Association named after M. Kachkovsky» in Eastern Galicia during the appointed period. The development of the publishing organization took place under difficult conditions of national and cultural life of Galician Ukrainian. Association belonged to the Russophile orientation, aimed at spreading education and knowledge among the general public of population. The influence of institutions publishing for cultural and educational development of Eastern Galicia.

Key words: Eastern Galicia, «Association named after M. Kachkovsky», moskwofilist, publishing, interwar period.